

נטיעת אילני סרק בשביעית

אחרי מלחמת השחרור עם עליית המוני ישראל מכל קצוי תבל התחילה הקק"ל בתכנית ייעור מקיפה בכל חלקי הארץ. דבר זה משמש לבטחון הארץ, נותן תעסוקה ופרנסה לרבבות ידים עובדות במשך הרבה שנים, מכין חמרי גלם לתעשיות שונות ומשפר את אקלים הארץ. ברחבי המדינה הוקמו עשרות כפרי עבודה המתפרנסים מעבודת ייעור. נתעוררה השאלה: מה דין נטיעות אלה בשמטה?

הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פ"א ה"ח) כותב: „אין נוטעין בשביעית אפילו אילני סרק". וכתב (שם) הכסף משנה „ירושלמי פרק ד' דשביעית רשב"ג אומר נוטעין אילן סרק בשביעית משמע דרבנן אסרי".

והנה בירושלמי (שביעית פ"ד ה"ד) „וכן היה רבן שמעון בן גמליאל אומר נוטעין אילן סרק בשביעית", ולא מצינו שם חולק על זה. נראה שזו הלכה פסוקה שנאמרה ונקבעה בשם רשב"ג. ואין לומר שכיון שנאמר „רשב"ג אומר" ולא „אמר רשב"ג" נראה שהוא חולק על החכמים שהרי כמה מקומות מצינו במשנה ובברייתא שנאמרו הלכות בצורה זו בשם תנא יחיד ואין הדבר מוכיח שיש כאן מחלוקת עם משהו, עיין בתוספות יום טוב (בכורים פ"ג מ"ו) שמאריך בזה ומצטט עשרות מקומות מכל הש"ס לראיה שאין צורת ביטוי זו מכרחת אותנו להגיד שיש כאן מחלוקת, (פיאה פ"ב, דמאי פ"ו שבת פט"ו מנחות חולין ערכין מקואות ועוד) ובמסכת גדרים (פ"ז מ"ג) מביא את הרא"ש בשם הרמב"ן „דטעמא דאף על גב דתני לה ביחידא לית לן ראייה דפליגי רבנן עליה" אלא שהוא אמר בבני מדרשא ונקבעה בשמו. וכתב מהרי"ק (שורש קעז) אין לנו להשיב מחלוקת בין התנאים כ"א באשר נמצא בפירוש שחולקים.

אמנם בפאת השלחן (בבית ישראל ס"כ אות ה) מכריח את דינו של הרמב"ם שחכמים חולקים על רשב"ג וסוברים שאסור לנטוע אילן סרק בשביעית ממשנה ריש מסכת שביעית שאמרו שם „אחד אילן סרק ואחד כל אילן מאכל רואין אותן כאילו הן תאנים, אם ראוין לעשות ככר דבילה של ששים מנה באיטלקי חורשין כל בית סאה בשבילן, פחות מכאן אין חורשין להם אלא לצרכן", הרי מפורש שיש איסור שביעית גם באילן סרק? ומפליא הדבר שהכסף משנה ושאר הראשונים לא הראו על מקור מפורש כזה לדברי הרמב"ם שדינו הוא דין מפורש במשנה ריש שביעית? אכן כד נעיין היטיב נראה שאין משם ראייה לדין שלפנינו. שהרי שם מדובר על דין חרישה בערב שביעית שאסרה התורה כל שהיא הכנה לצורך זריעה של שביעית, ואמרו שם במשנה שיש הבדל בזה בין שדה אילן לשדה לבן, כי בשדה אילן מותר לחרוש ערב שביעית כיון שתכלית החרישה היא לייפות את פרי האילן

של ששית וזה מותר, ואם יש שלש אילנות לבית סאה שעושים ככר דבילה וכו' אז מותרת החרישה של כל השטח, שכולה היא לצורך פרי הששית, פחות מכאן נחשב השדה כשדה לבן ואסורה החרישה מלבד סביבות האילן, ובזה חמיר דינו של אילן סרק מאילן פרי, וכמו שהקשה באמת שם בירושלמי (פ"א ה"א) דבשלמא גבי אילן פרי אפשר להגיד שהחרישה היא לייפות את הפרי אבל באילן סרק נאסור לגמרי את החרישה בסוף ששית כיון שאין שם פרי, בטוח הדבר שכוונתו לחרישה לצורך זריעה בשביעית? והשיבו בירושלמי „עד כאן הוא מעבה את הקורות“, שגם באילן סרק החרישה היא לטובת האילן, ושפיר אמרו במשנה „פחות מכאן אין חורשין להם אלא לצרכן“ כדין שדה לבן, ואין מזה ראייה לאיסור נטיעת אילן בשביעית¹). גם בערוך השלחן (העתידי, הלכות שמיטה סי"ט ס"ח) מצא מקור לדברי הרמב"ם שחכמים חולקים על רשב"ג וסוברים שאסור לנטוע אילן סרק בשביעית מדברי הירושלמי (שביעית פ"ד ה"ד) והוא מהתוספתא (שביעית פ"ג) „אין מציתין את האור באישת הקנים מפני שהיא עבודה ורשב"ג מתיר“ וביאר את זה כי כשיש הרבה קנים תכופים זה לזה ואינם יכולים להתגדל מציתין את האור למעטן כדי שהנשארים יתגדלו ויתעבו, ואע"ג דאינם למאכל, מ"מ הא גם באילן סרק אסורה העבודה בשביעית, וראיה להרמב"ם.

אכן הוא נמשך אחרי פירושו של הפני משה שם שהכוונה היא כשיש הרבה קנים ביחד ואינן יכולים להתגדל הוא ממעטן ע"י האש שהנשארים יתגדלו ויתעבו, אכן הירושלמי הזה נמצא גם במסכת שבת (פ"ז ה"ב) לענין שבת, ושם חושב בין תולדות החורש „המצית את האור בחישת הקנים“, ופירושו בעל כרחך כדעת בעל קרבן העדה (שם) „שעומדים קנים בשדהו ומעכבים המחרישה ומצית בהן את האור לבערם מן השדה“, ולכן הוא חושבו בתולדות החורש, ולו היה הפירוש כדעת הערוך השלחן היה לו לחשבו בין תולדות הזורע שמביא שם לחלה, בין המקרסם המורד המפסל וכו' שכל אלה תולדות הזורע הם שעל ידי עבודות אלו הנשארים גדלים יותר יפה, ומדחשב את המצית אור בחישת הקנים בין תולדות החורש שמע מנה שהכוונה כאן היא להכשיר את הקרקע לזריעה כדברי הירושלמי שם „שהיא

1) נראה שכונת הפר"ח והבית ישראל להוכיח את זה מהרישא של המשנה שהרי מ"ש „אחד אילן סרק ואחד כל אילן מאכל“ חוזר על מ"ש לפני כן שאין חורשים לצורך האילנות אלא עד עצרת, ויוצא שגם באילני סרק אין חורשים אלא עד זמן זה. והטעם שנתבאר בזה בירוש' הוא משום „שמכאן ואילך הוא מתיש כוחו“, שנראה הפירוש שלשנה הששית אין תועלת כבר בחרישה זו, אבל לשנה השביעית יש בחרישה זו תועלת בשביל האילנות האלו עצמם. וכן נראה מלשון רש"י מו"ק ד: (לענין עצי פרי) ד"ה כל זמן „כלומר כל זמן שחרישה יפה לפירות שגדלו בששית וכך אבל מכאן ואילך לא דהוי כמתקן פירות שביעית“ (וגם מש"כ הר"ש הטעם מפני שנראה „כמתקן שדהו לשביעית“ צריך לפרש כן, דהיינו לטובת האילנות האלה בשביעית, כי קשה לפרש הכונה שנראה כאילו מתקן השדה לזריעה, שהרי כל השטח נצרך לטובת האילנות, ומה"ת נחשוד אותו בזה).

וא"כ מוכח מזה שעבודה בשביעית אסורה אף בשביל אילנות סרק, שאל"כ מה איסור שמכין השדה בשביל אילנות אלה בשביעית, כיון שהם סרק ואין איסור שביעית נהג בהם. הערוך.

מכשרת צדדיה לזריעה" (עיין שבת הארץ פ"א ה"ו בביאור, מועד קטן ד') ומה שסתום בירושלמי שביעית נתפרש יפה במסכת שבת, ומשם ראייה ברורה שפירוש „מציתין את האור בחישת הקנים" לשרוף את הקנים הנמצאים שם להכשיר את הקרקע לזריעה, ואין לזה שום קשר עם עבודה באילן סרק בשביעית²).

ואפילו נניח שרבנן חולקים על רשב"ג בהלכה זו, גם אז עלינו לפסוק כרשב"ג לפי הכלל הידוע בש"ס (בבא מציעא לת, בכורות כד ועוד) „כל מקום ששנה רבו שמעון בן גמליאל במשנתנו הלכה כמותו — חוץ מערב ודין וראיה אחרונה" ואף שאין זו משנה אלא ברייתא, הלא כתבו התוספות (בבא מציעא סט) שכך הדין גם בברייתא דהלכה כרשב"ג, והסכים לזה הש"ך (חשן משפט סקע"א סק"ט ע"ש). והרמב"ם שפוסק כאן דלא כרשב"ג ואוסר לנטוע אילן סרק בשביעית הולך לשיטתו שאוחז „בשיטת הרי"ף רבו דלית ליה הך כללא, וסובר שאין הלכה כרשב"ג כפי שביאר את זה הלחם משנה (הלכות חובל ומזיק פ"ו הי"א) לכן פסק דלא כרשב"ג אלא כחכמים (לפי הנחה זו דחכמים חולקים עליו), אבל אנו קיי"ל להלכה כרשב"ג (עיין הרא"ש בכתובות דף י, שלחן ערוך אבן העזר ע"ח ס"ב, ועוד בהרבה מקומות). אם כן אפילו נניח שיש כאן מחלוקת עם החכמים, בכל זאת

2) עיי"ש בקרבן העדה שהוא עצמו פי' מה שאמרו שם לפני כן „המברה בחרשים" חייב משום חורש, שהוא: הותך ביערים אילנות קטנים שיגדלו ויתעבו הגדולים. הרי לנו שגם לשיטתו יש מקום לחייב משום חורש כשמסנה מקום לעצים בכדי שיגדלו ויתעבו. והטעם אולי כיון שפעולת ההצמחה באה ע"י הכשרת המקום ופינויו שייך בזה משום תולדת חורש. א"כ אין פי' הפנ"מ לענין חישת הקנים מוסרך.

אולם גם אם נפרש כהק"ע בשבת שהמדובר על שריפת הקנים כפינוי לחרישה נראה שהראי' קיימת. שזה מ"מ נוכרח לומר שבני"ד המדובר שמטרת החרישה היא בכדי לגדל שאר הקנים הנשארים. שאם תאמר שמסנה הקנים בכדי לחרוש המקום לזריעת שאר דברים, אינו מובן משום מה רשב"ג חולק ומתיר והרי אין זה גרוע ממה ששנינו במשנתנו שאין מלקטים עצים אבנים ועשבים מן השדה (פ"ד מ"א) משום שמכשיר הקרקע לזריעה. א"ץ כנ"ל המדובר שכל הפעולה נעשית לצורך שאר הקנים, אם שיגדלו מצד עצמם ע"י שמסנה את אלה, ואם שע"י יוכל לחרוש לטובת שאר הקנים, אם שיגדלו מצד עצמם ע"י קני הסרק, ואפ"ה חכמים אוסרים. הרי לנו מזה שחכמים חולקים על רשב"ג.

והמעייין בלשון הירוש' יראה שכמעט הדברים מוכרחים שרבנן חולקים על רשב"ג ושיש קשר בין חושת הקנים לדין הסרק, כי זהו לשון הירושלמי: אין מציתין את האור בחושת הקנים מפני שהיא עבודה רשב"ג מתיר. וכן הי' רשב"ג אומר נוטעים אילן סרק בשביעית. ואין מלמדים את הפרה לחרוש אלא בחולות רשב"ג אפילו בתוך שדהו מותר וכו'. ומתוך ששנה דין זה של רשב"ג בין שאר הלכות שהוא מחולק עם חכמים, ונוקט בזה גם לשון „וכן", נראה ברור שגם דין זה במחלוקת הוא שנוי ורק רשב"ג הוא המתיר. וסמיכות הלכה זו של רשב"ג לענין היתר נטיעת הסרק להלכה של שריפת חושת מראה על הקשר שבין שתי הלכות אלו. וזה מתפרש יפה מאד לפי „ערוך השולחן" כי בא להשמיענו שלא זו בלבד שלרשב"ג מותרת שריפת הקנים שיש בה משום תועלת בעקיפין לאלה שגשארים, אלא מתיר הוא אפילו לכתחלה נטיעת עצים מעין אלה שהם סרק. העורך.

עלינו לפסוק הלכה כרשב"ג שמתיר לנטוע אילן סרק בשביעית³. אמנם כבר ביארנו למעלה דכיון שאין לנו מקור מפורש בתלמוד שחולקים על רשב"ג אין לנו לחדש פלוגתא מדעתנו, כי „אפשי פלוגתא לא מפשינן“.

והנה דברי רשב"ג הנזכרים בירושלמי מובאים בתוספתא (שביעית פ"ג): קצת בצורה אחרת, „וכן היה רשב"ג אומר מותר אדם ליטע אילן סרק כדי לעשות סייג בשביעית“, ולפי זה התיר רשב"ג רק כדי לעשות סייג ולא לנטוע יערות ואילנות? אמנם כיון שבירושלמי לא נזכרה הגבלה זו בדברי רשב"ג נראה שמתיר להדיא נטיעת אילן סרק, וכבר כתב הכסף משנה (הלכות מעשר שני פ"א ה"י) לסמוך על הירושלמי נגד התוספתא, משום „דלא ידעינן אי תוספתא זו מיתנייא בי רבי חייא ורבי אושעיא“, וכן הביא ביד מלאכי בשם הר"י קורקס „אע"פ שהתוספתא נשנית בלשון אחרת לשון האמור בירושלמי היא עיקר“, והביא בשם הפרי חדש א"ח ס"ס ת"ן עוד טעם לפסוק כהירושלמי נגד התוספתא שהוא בתרא טפי מן הברייתא. וכל זה אם נתפוס שהתוספתא מחמיר נגד הירושלמי, ביררנו שעלינו לפסוק כדעת הירושלמי לקולא, אמנם הגרא"ה בשבת הארץ (בקו"א אות ח) סובר שדעת התוספתא לא לאסור נטיעת אילן סרק בשביעית אלא רבותא קמ"ל „דאפילו במקום האסור לבנות גדר, במקום שנוטע אילן סרק כדי לעשות סייג מותר כיון שאינו בונה בפועל כ"א ע"י נטיעה“, וכן פירש בחשק שלמה על התוספתא, נמצינו למדין מזה שגם ללשון התוספתא מותר לדעת רשב"ג לנטוע אילן סרק בשביעית.

מסקנא:

אמנם אין בידינו לסתור — אפילו בראיות מוכיחות — מה שמבואר להדיא ברמב"ם, ולהקל נגד איסורו של מאור עינינו ז"ל, אכן כבר ביאר בערוך השלחן העתיד (סימן יט אות ד) שגם לדעת הרמב"ם האיסור לנטוע אילן סרק הוא רק דרבנן „כדי שלא יבואו לנטוע אילן העושה פירות“, ושביעית בזמן הזה הוא לרוב פוסקים רק דרבנן, כמו שהאריכו בזה כל גדולי האחרונים, וכיון שלא מצינו דיעה מפורשת בתלמוד שרבנן חולקים על רשב"ג מידי ספיקא לא נפקא, ואפילו ננית שכן חולקים רבנן על שרב"ג מידי ספיקא לא נפקא אולי הלכה כרשב"ג לפי הכלל הידוע המובא למעלה, לכן יש למצא אפשרות להמשכת עבודת ייעור בשביעית, אם יסכימו לדברינו רבותינו הגדולים בישראל שליט"א.

3) ע"י „ספר השמטה“ לרי"מ טוקצינסקי שליט"א עמ' י"ט הערה 6 שהביא מש"כ הגרי"ף דיסקין לענין עץ הצבר שאסרו לסייג „מפני שמוציא פירות“ עיי"ש שהקשה עליו. אך כפי הנראה כונתו באמת למש"כ הרב המחבר דידן שליט"א שפסק הלכה כרשב"ג, ואשר ע"כ אין איסור אלא דוקא בצבר שעושה גם פרי ואינו בכלל עצי סרק. ויש לו לרהמ"ח דידן אילן גדול להתלות בו. אכן ממה שדן רק לענין נוטע לסייג נראה שנוטה לומר שגם רשב"ג אינו חולק אלא בנוטע לסייג אבל נטיעה לשם עצים גם לדעתו אסור.

שליט"א יש מקום להשוות הדברים ומה שפסק הרמב"ם לאיסור הוא לדעת הכל. ודין לסייג לא הזכיר הרמב"ם ולא נכנס להכריע בזה בין רשב"ג לרבנן.

העורך.